

goškem muzeju tedaj razmišljali tudi o nadaljevanju tega dela s predstavitvijo delovanja prosvetnega ministrstva po letu 1945, kar po obnovitvenih delih v muzeju in sedanji pripravi stalne muzejske postavitve lahko ostaja izziv za prihodnja leta.

Branko Šuštar

Murray G. Hall, Christina Köstner, "... allerlei für die Nationalbibliothek zu ergattern ..." Eine österreichische Institution in der NS-Zeit. Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar 2006, 617 strani.

Leta 1998 je avstrijski parlament sprejel zvezni zakon o vračanju umetnin, s katerim je zavezal državne muzeje, knjižnice itd., da se temeljito lotijo razčiščevanja provenience vseh umetnin, knjig itd., ki so bile vključene v zbirke v času nacizma. Murray G. Hall in Christina Köstner sta objavila obširno in temeljito študijo o fondih Avstrijske nacionalne biblioteke, ki razsvetljuje njeno vlogo v času nacizma. Po svoji zasnovi je to nova zgodovina avstrijske nacionalke, obogatena s številnimi opozorili na druge, tudi zasebne knjižnice. Glede zadnjih je seveda treba pripomniti, da so to predvsem knjižnice pregnanih in razlaščenih pa tudi umorjenih Judih. Nacionalka se je v času nacizma "posluževala" in nagrabila okoli pol milijona knjig. Hall in Köstner menita, da so se avtorji, ki so pisali o zgodovini knjižnice, izmikali nacističnemu času ali pa ta leta opisali prozaično in soustvarili mit, kot da bi bila nacionalka le preprosto pasivna prejemnica knjig. Avtorja govorita o zgodovini posameznih oddelkov tedaj tretje največje knjižnice Nemškega rajha, v tematskih sklopih se lotevata vprašanj, ki so povezana z njeno dejavnostjo v vojnem času, spregovorita o direktorjih ter ostalem personalu in njihovi vpletenosti v nacizem. Razkrivata politično funkcijo "državne biblioteke", o kateri se po njuni oceni ni govorilo, niti se ne izmikata njeni vlogi v času stanovske države. Njuna glavna ugotovitev je, da je bila knjižnica vselej vpletena v politična dogajanja, saj je bila določena za zbirno mesto vsakokratne "državi sovražne" literature. Pomembne censure so leta 1934, 1938 in 1945.

Po navodilih administracije stanovske države je sodelovala nacionalka od leta 1934 pri likvidaciji socialdemokratskih izobraževalnih ustanov in avtorja to njeno dejavnost označujeta kot "preludij" v nacizem. Pri tem je bila soočena s številnimi težavami, ker ni naletela v vseh zveznih deželah na voljne kooperante. Socialdemokratske izobraževalne ustanove je sistem sicer hitro likvidiral, zbiranje njihovega knjižnega materiala pa je bila dolgotrajna zadeva in ob "anšlusu" še ni bilo zaključeno. Politično je akcijo vodil Centralni urad za ljudsko izobraževanje s svojimi podrejenimi deželnimi referenti. Na Koroškem je to funkcijo opravljal Josef Friedrich Perkonig. Koroška je bila ena izmed zveznih dežel, ki socialdemokratskega knjižnega materiala ni izročila dunajski nacionalki, temveč je leposlovno literaturo uporabila za izpopolnitev drugih knjižnic, po vojni pa je fond spet prišel pod upravo delavske zbornice v Celovcu. V tej ustanovi je svojo politično kariero začel poznejši vicekancler Bruno Pittermann. Po "anšlusu" je nacionalka prevzela

nalogo, da likvidira "judovsko literaturo" in literaturo stanovske države, po vojni pa so knjižničarji bili zaposleni z zbiranjem nacistične literature in vse tiste, ki je bila naperjena proti aliiranim silam. Zadnje so zbrali in ustvarili poseben, za javnost nedostopen fond. Delno pa so morali tovrstno literaturo odstopiti ameriški, sovjetski in francoski zasedbeni oblasti.

Kaj je iz perspektive slovenskega zgodovinarja posebej zanimivega v monografiji Halla in Köstnerjeve? To so poglavja, ki govorijo, neposredno ali posredno, o Slovencih in njihovem naselitvenem prostoru.

Nekaj dni po "anšlusu" je bil imenovan za direktorja knjižnice Paul Heigl, rojen v Mariboru leta 1887. Avtorja mu priznavata visoko strokovno usposobljenost in ambicije, da po možnosti nadkrili druge velike knjižnice rajha. Heigl je leta 1905 maturiral v Trstu, kjer je bil njegov oče gimnazijski ravnatelj in se že v svojem študijskem času pridružil nemškonacionalnim študentskim društvom graške univerze. Svojo poklicno kariero je začel na Dunaju, kjer se je pridružil ilegalnim nacistom in prišel v konflikt z oblastjo. Po prestanih zapornih kaznih je odšel v Nemški rajh in se zaposlil v Pruski državni knjižnici, odkoder so ga poklicali leta 1938 na Dunaj in mu izročili vodenje avstrijske nacionalke. Ta naj bi po zamislih novih oblastnikov postala referenčna za vso jugovzhodno Evropo. Zgodaj se je Heigl posvetil tudi judovskemu in prostozidarskemu vprašanju.

Heiglov čas je napočil z napadom Nemškega rajha na Jugoslavijo. Še pred kapitulacijo Jugoslavije je bil imenovan za komisarja znanstvenih knjižnic v Jugoslaviji in takoj obiskal Maribor, Zagreb in Beograd. Ponudila se mu je edinstvena priložnost, da znatno razširi fond Orientalskega in južnovzhodnega oddelka svoje knjižnice. Druga velika priložnost, da "obogati" fonde svoje knjižnice, je napočila s kapitulacijo Italije. Pričelo se je sistematično preganjanje judovskega prebivalstva, ki je bilo tesno povezano z ropanjem knjig. Nacisti pa so se v tržaški luki spravili tudi nad magacine, kjer je bilo še vedno spravljeno blago Judov, ki so pravočasno lahko zapustili Nemški rajh. Knjige so oblastniki Operacijske cone Jadransko primorje začeli zbirati v tržaški sinagogi in pregled ter razporeditev naropanelega blaga prepustili strokovnjakom dunajske knjižnice. O uničevanju slovenskega knjižnega fonda na Koroškem in Gorenjskem po napadu Nemškega rajha na Jugoslavijo izvemo le malo. Zdi se, da je pri tem imel prvo besedo deželni konservator Walter Frodl, ki je "iskal" po Gorenjski knjige za koroški deželni muzej. Razprava seveda ni namenjena slovenski tematiki. Ob širšem opisu usode knjižnice Šolskega društva Komenski na Dunaju, bi morda le kazalo opozoriti na uničevanje slovenskih. Avstrijska nacionalna biblioteka se za to, kot se zdi, ni posebej zanimala, večino je imela zaradi določil o obveznih izvodih itak v svojih fondih. Uničevanje slovenske literature se je takoj pričelo, Heigl pa je v drugih primerih obžaloval, da ni imel priložnosti pred uničenjem pregledati naropanelega blaga. Na Koroškem tudi ni razčiščeno vprašanje uničenja velike zasebne knjižnice dekana dekanata Spodnji Rož in zgodovinarja Štefana Singerja. Po pričevanju sobrata Tomaža Oraša, župnika v Podljubelju, so knjige kot kurivo uporabljali kar domači rožanski nacisti. Pač pa se je direktor Paul Heigl pozanimal za knjige celjske Mohorjeve in za usodo bogate zasebne knjižnice Janka Šlebingerja. Netočen je naslov poglavja "jugoslovanske knjige". Direktor je moral v primeru Jugoslavije nastopati diferencirano. Tako se je s hrvaškimi ustanovami dogovoril o izmenjavi novih knjig in dubletov, v beograjskem primeru je lahko nastopal kot "okupator". Imel je voljne kolege, ki so bili

v tem času pri vermahtu in so na licu mesta opravili posel. Obširno avtorja opisujeta likvidacijo beogradske založbe Gece Kona ter opozarjata na zaplembo škofijske knjižnice v Vršču. Pri tem bi bilo verjetno treba opozoriti na dejstvo, da so škofijske knjižnice praviloma zbirale literaturo svojega okolja in da je ta knjižnica bila pomembna tudi zaradi nemškega šolstva, ki je bilo koncentrirano v kraju, ter je verjetno razpolagala z nemško literaturo tamkajšnje nemške manjšine. To so seveda domneve, ker se sezname zaseženega knjižnega fonda niso ohranili, knjižnica sama pa je bila po vojni restituirana. Nacistična oblast je zasegla tudi knjižnico poslaništva Kraljevine Jugoslavije na Dunaju, ki je potem bila uvrščena v fonde dunajske nacionalke. Po vojni je bila restituirana. Te posle je na Dunaju opravljal Ivan Kreft, o čigar delu avtorja ne govorita.

Avtorja na osnovi arhivskega materiala ugotavljata, da direktor Paul Heigl ni razvil prav nobenega občutka, da z ropom knjig počenja kaj slabega. V pismih svojim kolegom govori o tem, da je bilo knjižnici "dodeljenih" spet toliko in toliko knjig, da je ta ali drugi fond "narasel" itd. O karakterju takih "pohodov na knjige", kot bi to delo Paula Heigla lahko poimenovali, še najzgovorneje priča njegovo pismo kolegu-knjižničarju Hermannu Gerstnerju v Beograd, kjer sam piše o svojem potovanju v Trst, kjer da upa "marsikaj nagrabiti" za dunajsko knjižnico. V poglavju "Heiglov rop knjig v Trstu" sledimo tako rekoč "znanstveni politiki" vrhovnega komisarja Operacijske cone jadransko Primorje, gaulajterja Friedricha Rainerja. Bila je droben kamenček, ki je zgodovinarja Mauricea Williamsa zapeljala, da je precej pozitivno ocenil delo tega nacističnega mogočnega, vsaj kar zadeva njegovo delo na tem geografskem in tematskem sektorju. Hall in Köstner prikazujeta dejavnost Rainerja v drugi luči, pišeta o ustanovitvi Koroškega znanstvenega društva (Kärntner wissenschaftliche Gesellschaft), ki naj bi postalo zbirališče ali zatočišče raznih znanstvenih inštitutov. Paul Heigl je z naropanimi tržaškimi knjigami oskrboval vse mogoče koroške institute in ustanove, s temi knjigami je zalagal vojaške enote in nacistične organizacije in zelo pazil, da je bil v prijateljskih odnosih z gaulajterjem. Iskal in vzdrževal je povezave z že imenovanim Walterjem Frodlom, z Walterjem Freschacherjem, Erwinom Aichingerjem, Karlom Starzacherjem in Martinom Wuttejem torej vodilnimi administratorji tedanje znanosti na Koroškem. Friedrich Rainer je podpiral vse njegove korake, tudi ustanovitev posebnega inštituta za judovska vprašanja v Trstu, ki ga naj bi vodil Heigl. Do delovanja takega inštituta pa ni prišlo. Walter Frodl je Heiglu sporočil, da je po napadu Nemškega rajha na Jugoslavijo "sekvestriral" po Ljubljani in na Kočevskem. Sekvestracije naj bi bile zadevale lastnino pripadnikov nemške manjšine. "Znanstvene ambicije" Koroške so organizacijsko kulminirale oktobra 1942. Avtorja sicer ne zaznata, da so bile v znatni meri usmerjene proti slovensko govorečemu prebivalstvu dežele in priključenih pokrajin. Paul Heigl konca vojne ni dočakal, skupaj z ženo je še preden so Dunaj zavzele enote Rdeče armade napravil samomor.

Avtorja zaključujeta monografijo s poglavjem o nacistični dediščini, kjer razpravljata o denacifikaciji personala knjižnice, o prvih restitucijah ter o novih nalogah knjižnice. Zaključujeta z mislijo, da zgodovina nacionalne knjižnice tesno dokazuje povezanost neke državne knjižnice z vsakokratnimi oblastniki in nadaljujeta: "Nikoli ni bila nacionalna knjižnica izolirana, vedno je bila neposredno prizadeta s političnimi dogodki in je bila tudi ustrezno instrumentalizirana. Nacistični

čas je dejansko 'najtemnejše poglavje' v večstoletni zgodovini Avstrijske nacionalne knjižnice. Kljub temu je važno, da se zavedamo te preteklosti in je ne izrinjamo, temveč se z njo soočamo."

Monografijo zaključuje obsežen znanstveni aparat, ki s svojima registroma omogoča hkrati informacijo o osebah in krajih.

Avguštin Malle

Ernst Bruckmüller (ur.), Wiederaufbau in Österreich 1945-1955. Rekonstruktion oder Neubeginn? = Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag München 2006, 210 strani.

V zborniku je objavljenih osem znanstvenih prispevkov o povojni avstrijski zgodovini in zanimiv daljši spominski zapis Ludwiga Steinerja, tajnika zveznega kancelerja Juliusa Raaba, o aprilskih pogajanjih 1955 v Moskvi. Ta so zaključila prizadevanja za Avstrijsko državno pogodbo. Avtorji želijo vzbuditi ob ignoriranju številnih starih in novih klišejev zanimanje za politične, gospodarske in kulturne procese v času obnove.

Ernst Bruckmüller piše o mesecih od proklamacije neodvisnosti (27. aprila 1945) do drugega kontrolnega sporazuma (28. junija 1946). V uvodu sprašuje, s katerim dnem se zgodovina Druge republike sploh začne, kajti osvoboditev po zaveznških silah je potekala dolgo časa. Skrčeno prikazuje bilanco žrtev, ki odstopa od znanih glede podatka o Romih. Meni, da je izgubilo življenje 50 odstotkov avstrijskega romskega prebivalstva. Nasprotno zgodovinar Garscha ocenjuje, da je bilo ob življenje 9000 Romov, kar bi bil 90 odstotni delež. Neomenjene ostajajo žrtve nacističnega vojnega sodstva, verjetno so vštete v 120.000 žrtev, ki so našle smrt v zaporih, koncentracijskih taboriščih in z evtanazijo. Bruckmüller meni, da so bili Britanci edini, ki so bili pripravljeni na zasedbo Avstrije. Najprej so načrtovali vzpostavitev vojaške vlade, deželo so mislili denacificirati in iztrebiti nacistično ideologijo in šele potem izročiti v roke domači administraciji. Govori o nezaupanju zahodnih zaveznikov do Rennerjeve vlade. V prvem kontrolnem sporazumu so zavezniki formulirali svojo pripravljenost, da hitro vzpostavijo centralno oblast in izvedejo volitve. Julija so zavezniki zasedli že prej določene cone, 1. septembra so zahodni zavezniki zasedli svoje na Dunaju, 11. septembra je prvič zasedal Zavezniški svet za Avstrijo na Dunaju, vendar je trajalo še do 20. oktobra, preden so zahodni zavezniki priznali Rennerjevo vlado. Drugi kontrolni sporazum je odpravil veto, s katerim je vsaka zasedbena sila lahko onemogočila zakone, sprejete v avstrijskem parlamentu. Le ustavni zakoni so odslej potrebovali soglasen pristanek zaveznikov. Avstrija je dobila pravico, da naveže diplomatske stike z vsemi državami, članicami OZN in vsaka velesila je z njo lahko sklepala od tedaj bilateralne dogovore in sporazume. To je 2. julija 1948 omogočilo podpis Marschallovega plana. Drugi kontrolni sporazum je tudi določal, da lahko vsaka od štirih velesil avtonomno reši vprašanje nemške imovine. Sovjetska zveza je že 27. junija 1946 zasegla nemško